

Begåvning och begåvningshandikapp

Gunnar Kylén

Kerstin Göransson

Som utgångspunkt för en beskrivning av begåvningshandikapp behövs en precisering av hur man använder begreppet begåvning. Vidare belyses problemet kring allmän begåvning och specifika begåvningsdimensioner. Grad av begåvning kan anges i begåvningsstadier eller i procent av genomsnittlig begåvningsutveckling. Begåvningsens plats och roll i personligheten tas upp. Några begrepp som gäller begåvningshandikapp berörs. Docent Gunnar Kylén tjänstgör vid speciallärarlinjen vid Högskolan för Lärarutbildning i Stockholm och är knuten till forskningsgruppen ALA (stiftelse vid RFUB). Kerstin Göransson är föreståndare och forskare vid ALA-gruppen.

Skall man förstå vad ett begåvningshandikapp är måste man veta vad begåvning är. Begåvning är – så som begreppet används här – förmågan till abstrakt tänkande, eller "teoretisk begåvning". Den mindre begåvade ser mer konkret på tillvaron, (Kylén, 1974, 1985 a). Genom sinnen upplevs omvärlden och tillstånd i den egna kroppen. I tänkandet ordnas dessa intryck till bl.a. en rumsuppfattning, tidsuppfattning, kvalitetsuppfattning, kvantitetsuppfattning och en orsaksuppfattning. Dessa uppfattningar bildar tillsammans en verklighetsuppfattning som genom inlärning läggs i minnet och blir där kunskaper om verkligheten.

En del använder ordet "förstånd" men formerna "förståndig" och oförståndig" är inte relaterade till teoretisk begåvning. En begåvad kan vara oförståndig och en obegåvad kan vara förståndig. Orden *intelligens*, *intellekt* och *intellektuell* används också

för att beteckna förmåga till teoretiskt tänkande. En del menar att det gått troll i de orden. Intellektuell kan betyda "lite akademisk". "Intelligensverksamhet" är i de engelsktalande länder detsamma som informationsverksamhet. Därför har vi valt ordet "begåvning" för att beteckna förmåga till abstrakt tänkande.

Allmän och specifik begåvning

Finns det en *allmän begåvning* eller flera olika sorters *specifika begåvningar*? Det är ett gammalt problem som det rått och råder olika meningar om. Vår uppfattning är att det både finns en allmän begåvning och fler specifika begåvningar. Hos en grupp lika begåvade (i genomsnitt) framträder olikheterna i olika begåvningsaspekter tydligt. Man kan säga att var och en har sin personliga begåvningsprofil. I regel är det dock så att för grupper med mycket olika begåvningsgenomsnitt de olika profilerna håller sig ungefär på ett stadium.

Vilka olika sorters begåvning kan man då räkna med? En amerikansk forskare, Thurstone, räknar med sju begåvningsdimensioner nämligen: språkligt flöde (W), språklig nyans känsla (V), spatial uppfattning (S), numerisk begåvning (N), observans (P), minnesförmåga (M) och logisk slutledningsförmåga (R) (Thurstone, 1944; Kebbon, 1965). En annan forskare, Guilford (1967), har en modell beskri-

.....
Begåvning är som begreppet används här, förmåga till abstrakt tänkande. Den mindre begåvade ser mer konkret på tillvaron.
.....

vande 120 olika aspekter på intelligens. Eftersom Guilford sammanställt en stor mängd fakta om intelligensen bör den intresserade ta del av hans arbete, men vi tar inte upp det här.

Av större praktisk betydelse för förståelsen av begåvningshandikapp är då den schweiziske psykologen Piagets undersökningar av intelligensen (Pia- get, 1976; Flavell, 1963). Vi redovisar här vår (Ky- lén, 1985 a; Göransson, 1982) analys och tolkning av hans arbete. Tolkningen är dock även influerad av Thurstones och Guilfords undersökningar. Pia- get räknar med *fem begåvningskvalitéer*, nämligen rumsuppfattning, tidsuppfattning, kvalitetsupp- fattning, kvantitetsuppfattning och orsaksuppfatt- ning. Han räknar vidare med *tre typer av funktioner* nämligen strukturera, operera (handlings- och tan- keoperationer) och symbolisera (till språk). Detta ger 15 aspekter på begåvningen enligt följande sche- ma:

	struktur	operation	symbol
rum			
tid			
kvalitet			
kvantitet			
orsak			

Man har således aspekterna rumsuppfattning (upp- fattning av rumsstruktur), rumsoperationer och an- vändandet av rumssymboler. Vi har vidare tidsupp- fattning, tidsoperationer och tidssymboler osv. Skall man bilda sig en uppfattning om den verklig- hetsuppfattning en person fått genom den begåv- ningsmässiga bearbetningen av sinneserfarenheter måste dessa 15 aspekter beskrivas.

Grad av begåvning

Begåvning har här definierats som förmågan till ab- strakt tänkande i strukturering av rumsliga, tids- mässiga, kvalitativa, kvantitativa och orsaksmäs-

Abstrakt tänkande innebär strukturering av rumsliga, tidsmässiga, kvalitativa, kvantita- tiva och orsaksmässiga förhållanden.

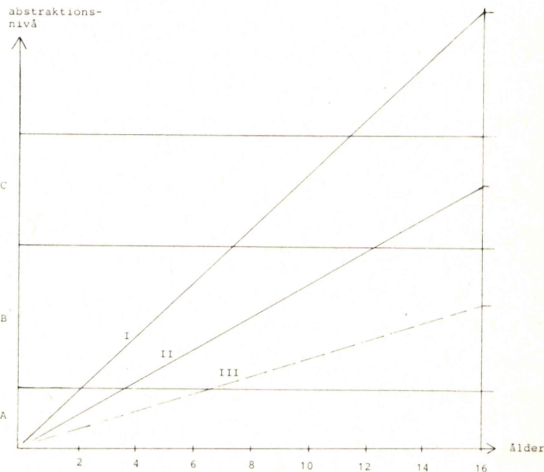
Begåvningsbedömningen underlättas av att utvecklingen sker i stadier.

siga förhållanden. Graden av abstraktion kan vari- era. Graden av begåvning (abstrakt tänkande) kan anges i absoluta eller relativa bedömningar. Den *absoluta bedömningen* grundar sig på en faktisk beskrivning av rumsuppfattning osv. Det underlät- tar att denna utveckling visar sig ske i stadier. Hos normala barn sker denna utveckling i fyra stadier benämnda av Piaget efter den typ av operation som är möjlig. Piaget skiljer på:

- sensomotoriska operationer, ca 0–2 år
- ”preoperationella” operationer, ca 2–7 år
- konkreta operationer, ca 7–11 år
- abstrakta operationer, ca 11 år

För begåvningshandikappade har vi valt att benä- ma stadierna A, B och C (se *figur 1*). Stadierna beskrivs närmare i en följande artikel om ”begåv- ningsutveckling och begåvningshandikapp”. Denna faktiska beskrivning, med eller utan hjälp av sta- dier, har den praktiska fördelen att den anger hur en person förstår sin verklighet. Eftersom begåvningen innehåller olika kvalitéer (dimensioner) och viss

Figur 1. Begåvningsutveckling och abstraktionsnivå i tän- kandet.

profilering är möjlig kan en person vara på något olika stadier i olika avseenden.

Ett normalbegåvat barn befinner sig på det första begåvningsstadiet till 2 års ålder (fig 1, linje I), på det andra stadiet till ca 7 år, det tredje stadiet till omkring 11 år och på normalbegåvningsstadiet resten av sitt liv. En lindrigt begåvningshandikappad (fig 1, linje II) är på första stadiet (A) till 3–4 årsåldern på B-stadiet till 11–13 årsåldern och på C-stadiet resten av sitt liv. En svårt begåvningshandikappad är i genomsnitt på A-stadiet till 6–8 årsåldern och sedan på B-stadiet resten av sitt liv.

Ett annat sätt att ange graden av begåvning är i *relativterm* dvs den faktiska begåvningen i relation till normalbegåvning. Den faktiska begåvningen kallas här för intelligensålder (IÅ). Ett procenttal eller *intelligenskvoten* – IK – (begåvningskvoten) erhålles genom att intelligensåldern (IÅ) divideras med levnadsåldern (LÅ) och multipliceras med 100. Begåvningsstadium kan jämföras med intelligensålder, men är inte direkt jämförbart med intelligenskvot.

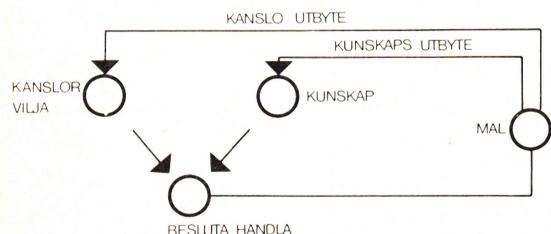
Dessa mått är statiska konstruktioner och saknar generell psykologisk innebörd.

Begåvningsens roll i personlighetsdynamiken

Vilken roll spelar begåvningen i personlighetsdynamik och samspel med omvärlden? För att belysa detta behövs en enkel modell över dynamik och samspel (Kylén, 1978, 1985 b).

Man kan i *figur 2* se hur, om behov och känslor förenas med kunskap om mål och leder till ett handlande, man kan nå det mål som behov och känslor valt och kunskaper visat vägen till. Det är begåvningen som ordnar sinnesupplevelser till kunskap om verkligheten där målen för våra behov och kän-

Figur 2. En enkel modell av personlighetsdynamiken och samspelet med mål i miljön.

Även emotionella faktorer kan störa användandet av den begåvning man har.

lor finns. Behov och känslor bestämmer vilka mål som åstundas. Sinnesupplevelser, begåvning och kunskaper svarar på frågorna, var, när, vad, hur mycket och varför när det gäller målen.

Begåvningshandikapp

Eftersom begåvning är förmåga till abstrakt tänkande blir begåvningshandikapp en begränsning i denna förmåga. Man kan skilja på ett mer *allmänt begåvningshandikapp* som drabbar flertalet begåvningskvaliteter (rums-, tids-, kvalitets-, kvantitets- och orsaksuppfattning) och mer *specifika handikapp* som drabbar ett eller få kvaliteter. Exempel på specifika begåvningshandikapp är agnosi (oförmåga att känna igen) afasi och alexi (handikapp i symbolfunktionen). Ett relativt allmänt begåvningshandikapp erhållet före 16 års ålder kallas utvecklingsstörning.

Orsaker till begåvningshandikapp kan teoretiskt antas vara hämning, skada eller störning (Grune-wald, 1978).

Hämning innebär att begåvningen utvecklas långsammare och stannar i vuxen ålder på en lägre nivå. Begåvningsprofilen är relativt jämn. Orsaken är i de flesta fallen normalärfärlig variation av begåvningsanlag. Den långsammare utvecklingen betyder även att man stannar längre på varje stadium och där gör fler (adekvata får man hoppas) erfarenheter. De blir alltså dugligare på sin nivå än normalbegåvade.

Skada innebär att det i hjärnan som behövs för abstrakt tänkande är skadat så att abstrakt tänkande blir sämre. När dessa skador är mer specifika blir handikappet mer specifikt och om de är mer utbredda blir handikappet mer allmänt. Om handikappet är mer specifikt kan begåvningsprofilen bli mycket ojämn, om det är mer utbredd blir begåvningsprofilen sänkt men jämnare. Den kan då likna en begåvningshämning.

Störning innebär allmänt att en funktion stör en annan. Störning av begåvningen kan bero på understimulans. Understimulans kan i sin tur bero på

sensomotoriska handikapp, rörelsehandikapp eller torftig och stereotyp miljö. Även emotionella faktorer kan störa användandet av den begåvning man har. Slutligen kan initiativlöshet eller "inlärda hjälplöshet" störa begåvningsutvecklingen. Den inlärda hjälplösheten kommer sig av att inget som personen visar, gör eller vill leder till något. Initiativ till kommunikation eller annan kontakt upphör. Bristen på gensvar från medmänniskor kan bero på att det är rutiner som bestämmer när man skall äta, sova, gå på toaletten, promenera. Den enskildes behov och intressen spelar ingen roll. Hjälplösheten kan även bero på att medmänniskorna inte är lyhörda på tecken av olika slag från den handikappade, att de inte förstår betydelsen av att vara lyhörd eller inte hinna för olika rutiners skull.

Effekter av hämning eller skada kan inte elimineras även om de ibland kan kompenseras. Effekterna av störningar kan däremot alltid elimineras om känsla och kunskap finns hos medmänniskorna och den fysiska miljön är av god kvalitet. Det är tyvärr nog inte ovanligt att en begåvningshämning eller en begåvningskada förvärras — i onödan — av en begåvningsstörning. Det förekommer även att man

bortser från störningen och skyller effekter på hämning eller skada. Ofta är det inte en fråga om hämning/skada *eller* störning utan hämning/skada *och* störning.

REFERENSER

- Flavell, J H* (1965): The developmental psychology of Jean Piaget, van Nostrand, Princeton.
- Grunewald, K* (1978): Medicinska omsorger, Natur och Kultur, Malmö.
- Guilford, J P* (1967): The nature of human intelligence, McGraw Hill, New York.
- Göransson, K* (1982): Hur förståelsen av verkligheten utvecklas, ALA, Stockholm.
- Kebbon, L* (1965): The structure of abilities at lower levels of intelligence, ALA, Stockholm, Skand Testförl Stockholm.
- Kylén, G* (1974): Psykiskt utvecklingshämmandes förstånd, ALA, Stockholm.
- Kylén, G* (1978): Personlighetsstruktur och personlighetsdynamik, ALA, Stockholm.
- Kylén, G* (1985a): En begåvningssteori, ALA, Stockholm.
- Kylén, G* (1985b): Helhetsstruktur och helhetsdynamik, ALA, Stockholm.
- Thurstone, L L & T G* (1944): Factorial studies of intelligence Psychol. Mon.